

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.3>

Наливайко І. О.,

аспірант кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті йдеться про розвиток законодавства, що захищає учасників бойових дій в Україні. Проаналізовано визначні досягнення останнім часом у правовому регулюванні соціального захисту учасників бойових дій в Україні. Протидія та стримування збройного вторгнення росії вплинули на рівень захисту учасників конфлікту, це створило необхідні умови для гідного рівня життя. Незважаючи на тривалість конфлікту росії з Україною – понад 9 років, існує недосконале регулювання соціальних виплат учасників бойових дій. Під час дослідження нормативно-правового механізму, що регулює соціальний захист учасників бойових дій, виявлено низку проблемних моментів, які перебувають поза нормативно-правовим полем, зокрема, щодо зниклих безвісти та військовополонених, відсутності загальноприйнятих протоколів (протоколів). Було виявлено, що розвиток військової медичної реабілітації та відповідної інфраструктури стає все більш важливим в Україні, оскільки інвалідність, спричинена війною в країні, зростає. За цих обставин необхідно збільшити інвестиції держави та органів місцевого самоврядування в розвиток сучасних реабілітаційних закладів, залучити до участі інших суб'єктів, і це важливий напрям. Відзначено деякі останні досягнення в правовому регулюванні соціального захисту учасників бойових дій в Україні. Продемонстровано необхідність розширення можливостей надання додаткових соціальних пільг учасникам бойових дій на рівні об'єднаних територіальних громад. З метою удосконалення нормативно-правових механізмів державного управління у сфері соціального захисту учасників бойових дій пропонується залучити до розробки законодавчих актів такі організації, як громадські та ветеранські об'єднання, спілки, інші соціальні партнерства.

Ключові слова: *принципи права, соціальні стандарти, теоретико-правовий аналіз, учасники бойових дій, правові норми, соціальні норми, соціальні гарантії.*

Nalyvaiko I. O. Theoretical and legal characteristics of social protection of participants of combat actions in Ukraine

Abstract. The article deals with the development of legislation that protects combatants in Ukraine. Remarkable recent achievements in the legal regulation of the social protection of combatants in Ukraine have been noted. Counteraction and containment of Russia's armed invasion affected the participants' protection level in the conflict; it created the necessary conditions for a decent standard of living. Despite the duration of the conflict between Russia and Ukraine – more than nine years, there is an imperfect regulation of social benefits for participants in hostilities. During the research of the normative-legal mechanism regulating the social protection of combatants, several problematic points were revealed outside the normative-legal field, particularly regarding missing persons and prisoners of war and the absence of generally accepted protocols (protocols). Furthermore, it has been found that the development of military medical rehabilitation and related infrastructure is becoming increasingly crucial in Ukraine as the country's war-related disability is on the rise. Under these circumstances, it is necessary to increase the investments of the state and local self-government bodies in the development of modern rehabilitation institutions to attract the participation of other subjects, and this is an important direction. Some recent achievements in the legal regulation of the social protection of combatants in Ukraine were noted. The necessity of expanding the possibilities of providing additional social benefits to the participants of hostilities at the level of united territorial communities has been demonstrated. To improve state administration's regulatory and legal mechanisms in the social protection of combatants, it is proposed to involve such organisations as public and veteran associations, unions, and other social partnerships in developing legislative acts.

Key words: *principles of law, social standards, theoretical and legal analysis, combatants, legal norms, social norms, social guarantees.*

Одним із помітних аспектів нинішнього стану українського державотворення є розвиток глибокого захоплення громадянського суспільства тими, хто брав участь в антитерористичній операції та брав участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України (далі – як АТО), яка потім була переформатована в операцію об'єднаних сил (більш відома як ООС) і в повномасштабний конфлікт між Росією та Україною. Одним із проявів цієї поваги є гарантія соціального захисту учасників бойових дій. Це досягається шляхом надання їм ряду соціальних прав. Це перші бойові дії, які ведуться на території незалежної України, які передбачають забезпечення безпеки і оборони, відсіч і стримування збройної агресії росії проти громадян України та інших осіб.

Станом на 2 травня 2022 року в Україні близько 770 тис. осіб були віднесені до учасників бойових дій [1].

Належний соціальний захист є рушійною силою для участі у відсічі та стримуванні збройного вторгнення росії і подоланні його наслідків, впливає на рівень соціальної захищеності учасників конфлікту та створює належні умови для забезпечення гідного рівня проживання, здоров'я, освіти та роботи. Також слід звернути увагу на недоліки правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій в Україні – прогалини в нормативному регулюванні діяльності уповноважених органів, які відповідають за забезпечення цих прав, відсутність контролю за їх реалізацією, надання пільг учасникам бойових дій, які фактично мають декларативний характер і створюють лише видимість захисту цих осіб з боку держави.

Навіть у розпал війни проводиться оборонна реформа за стандартами НАТО, актуалізуються питання формування Збройних Сил України з урахуванням принципу професійного відбору, що сприятиме підвищенню уваги до існуючої системи бойового соціального забезпечення. На жаль, обмеженість фінансових ресурсів держави для забезпечення оборонних потреб у поєднанні з нерівномірним розподілом фінансування та неефективним використанням фінансових ресурсів негативно впливає на обсяги фінан-

сової та матеріальної підтримки учасників російсько-Української війни. За цих обставин першочергового значення набуває розширення правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій в Україні.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи дослідження питань соціального захисту населення закладено такими українськими вченими, як Л. Баранник, С. Березіна, С. Бобровник, Л. Васечко, О. Жук, О. Кириленко, Е. Лібанова, Л. Клівіденко, М. Мальований, О. Насібова, Н. Савченко, Н. Теличко, М. Шаварина, С. Юрій. У рамках дослідження соціального захисту учасників бойових дій в Україні окремі аспекти досліджували такі науковці, як В. Баштанник, Т. Безверхнюк, П. Витко, В. Волянський, Н. Гнидюк, В. Дюліна, В. Козаков, М. Пилипчук, С. Чукут, І. Шпекторенко та ін.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій, питання наукового вивчення щодо посилення правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій в Україні ще потребують подальшого дослідження. Як наслідок, правове регулювання соціального захисту учасників бойових дій в Україні є необхідним і важливим, його беззаперечна наукова цінність і важливість зумовлює необхідність детального аналізу даної теми.

Мета статті. Основною метою дослідження є теоретико-правова характеристика засад соціального захисту учасників бойових дій в Україні.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з проведенням антитерористичної операції на сході України, яка розпочалася у квітні 2014 року і завершилася у квітні 2018 року, виникла нова категорія громадян, які потребували соціальної допомоги – учасники антитерористичної операції. Після зміни формату у 2018 році АТО в ООС разом із раніше визначеною категорією учасник АТО була створена категорія учасник ООС. З початком повномасштабної військової кампанії росії в Україні Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 в Україні запроваджено воєнний стан [2]. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо

уточнення правил визначення категорій осіб, визнаних ветеранами війни, та членами сімей загиблих захисників» від 15.03.2022 р. № 2121-9 [3] значно розширено коло осіб, які віднесені до учасників бойових дій, зокрема до них включено добровольців територіальної оборони, учасників добровольчих формувань територіальної громади, осіб, які брали участь у заходах із захисту України, захисту населення та країни в цілому, внаслідок агресії російських військ проти України. Важливо зазначити, що добровольці не отримують статус учасника бойових дій; натомість, відповідно до Закону України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII, вони можуть отримати статус інваліда війни, а якщо вони є працівниками організацій, установ, підприємств – статус учасника війни [4].

Виходячи з цього, в якості понятійних термінів і визначень будемо використовувати такі: учасники бойових дій – «особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових частин, частин, об'єднань усіх видів і видів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і в мирний час» [4]; соціальний захист учасників бойових дій – це система економічних, організаційних і соціальних заходів, що здійснюються органами державної влади з метою підтримки учасників бойових дій та реалізації їхніх соціальних прав.

Основою будь-яких законних відносин є нормативно правові-акти. Унікальність і особливість соціального захисту учасників бойових дій обумовлені тим, що учасники бойових дій мають право на задоволення своїх соціальних потреб і отримання соціального захисту, які регулюються спеціальним законодавством.

За юридичною силою нормативно-правові акти у сфері соціального захисту учасників бойових дій поділяються на закони або підзаконні нормативно-правові акти (укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України тощо).

Основним законом, який кодифікує основні принципи соціального захисту учасників бойових дій, є Конституція України. Зокрема, статтею 17 Закону встановлено

соціальний захист цієї демографічної категорії: держава забезпечує соціальний захист громадян України, які проходять військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також їх сімей [5]. Цей пункт Конституції України є похідним від інших законів щодо соціального захисту учасників бойових дій, ці та інші закони та підзаконні акти визначають та деталізують різні аспекти соціального захисту зазначеної демографічної групи.

Насправді в Конституції України йдеться про важливість допомоги та особливої уваги держави до певної демографічної групи та членів її сімей. Це повністю узгоджується з міжнародними та європейськими положеннями щодо соціального забезпечення, які випливають із Загальної декларації прав людини, Європейської соціальної хартії та інших міжнародних документів.

До іншої категорії нормативно-правових актів відноситься кодифіковане законодавство, яке регулює взаємодію в різних сферах суспільного життя, ці кодекси містять відповідні норми, що регулюють різні аспекти соціального захисту в досліджуваній сфері, зокрема це положення Податкового кодексу України (щодо надання податкових пільг учасникам бойових дій) [6], Житлового кодексу України (придбання житла учасниками бойових дій) [7] та Земельного кодексу України (наділення земельними ділянками учасників бойових дій) [8].

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4] є одним із найбільш значущих законів у цій сфері, зокрема він відображає систему державних гарантій в Україні. Учасник війни дає право на пільги та допомогу. Як наслідок, Закон України «Про статус ветеранів війни, їх соціальний захист» містить велику кількість пільг, послуг та допомоги для ветеранів (понад двадцять). Розглянемо найбільш значущі. Право на отримання безкоштовних рецептів, лікарських препаратів, імунобіологічних препаратів, медичних засобів; 100 % виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності незалежно від стажу роботи; абсолютне право на збереження робочого місця у разі скорочення чисельності працівників;

спеціальне житло та земельні ділянки для особистої забудови, ведення садівництва та городництва, ремонт будинку та пільга на пальне. Цим же законодавством закладено правові основи для реалізації соціального партнерства у сфері захисту соціальних прав учасників бойових дій.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [9] встановлює єдину систему соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, а також гарантує сприятливі умови для виконання ними конституційного обов'язку щодо захисту своєї країни в усіх сферах життя: економічній, соціальній та політичній. Зокрема, у пункті 2 статті 15 цього Закону визначено розмір одноразової грошової допомоги, яка виплачується мобілізованим військовослужбовцям, яка має бути виплачена в день демобілізації. Цим законодавством також надано право військовослужбовцям отримати одноразову грошову виплату в разі смерті (смерті) або втрати працездатності. Варто також зазначити, що розмір допомоги не залежить від звання військовослужбовця, його окладу або кількості років служби.

Вагомою складовою законодавчої системи є низка законів України, які прямо чи опосередковано стосуються захисту соціальної сфери учасників бойових дій, зокрема, положення Закону «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [10], принципи якого узгоджуються з міжнародними документами в цій же сфері.

Фінансові основи соціального захисту учасників бойових дій впливають із Бюджетного кодексу України [11] та Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [12]. Фінансування коштів, виділених на ці цілі, здійснюється через програми, якими керують центральні та місцеві органи влади.

Деякі вітчизняні та міжнародні експерти вважають, що окремі положення зазначених законів і сьогодні є декларативними. По-перше, необхідно змінити методи та підходи до дотримання та документування конституційних прав людей з інвалідністю, в тому числі внаслідок війни (учасниками якої вважаються учасники бойових дій). Надзви-

чайно важливими для цієї демографії є такі: доступність послуг, рівні можливості, в тому числі з урахуванням індивідуальних потреб, гострі питання працевлаштування, залучення до повноцінної участі у житті суспільства.

Варто зазначити, що Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» містить визначення найважливіших понять і категорій, які відображають підходи до реабілітації осіб з інвалідністю в Україні, що фактично є системою заходів, які намагаються відновити здоров'я, соціальне становище або психологічні функції учасника бойових дій [13].

Визнаємо, що законодавець зобов'язав отримати допомогу по інвалідності від держави, це сталося внаслідок багатьох зовнішніх факторів, у тому числі в тому, пов'язаної з виконанням професійних обов'язків. У контексті теми дослідження важливо зазначити, що Законом України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції та інших осіб та їх соціальний захист» зазначено, що ці ветерани є вважаються такими, що мають «інвалідність I та II груп» [13].

Травми, забої, каліцтва чи захворювання, спричинені обов'язками військової служби, служби у військовому резерві під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, заходах безпеки, відсічі або стримуванні збройного вторгнення російської федерації в Донецькій та Луганській областях, безпосередньої участі в районів, а також під час здійснення зазначених заходів або при виконанні службових обов'язків з охорони громадського порядку, злочинності та ліквідації надзвичайних ситуацій.

Водночас в Україні є багато закладів різних форм власності, які надають послуги з реабілітації інвалідів, ці послуги покликані допомогти їм інтегруватися в суспільство. Вчені зазначають, що через їх різноманітне та мультидисциплінарне призначення вони надають широкий спектр реабілітаційних послуг інвалідам з урахуванням їхніх потреб, віку, статі та захворювання [14; 15]. Крім того, цю тезу підтверджує той факт, що наразі в Україні відсутня комплексна та системна реабілітаційна інфраструктура, яка б забезпечувала якісні,

доступні та ефективні послуги, продукти та проекти для реабілітації. Зокрема, ця інфраструктура має враховувати військові дії в Україні. Як зазначалося раніше, тимчасова окупація території зовнішнім агресором призводить до втрати інфраструктури, пов'язаної з відновленням. Водночас в Україні зростає важливість розвитку військово-медичної реабілітації та відповідної інфраструктури, тому що кількість інвалідів внаслідок бойових дій в Україні зростає. За цих обставин державі вкрай важливо збільшити свої інвестиції у розвиток сучасних реабілітаційних закладів, а також органам місцевого самоврядування шукати інвестиції в цю важливу сферу від інших суб'єктів.

Соціальне страхування особливо актуальне для учасників бойових дій, оскільки відомі небезпеки, пов'язані з їхньою участю у війні, очевидні.

Сьогодні діють загальновизнані закони у цій сфері («Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – альтернативне страхування») вже недостатньо, вважає Є. Гордієнко [16].

У зв'язку з цим одним із важливих напрямів майбутнього вдосконалення нормативно-правової бази [17] є створення механізму надання допомоги та солідарної відповідальності держави та посадових осіб місцевого самоврядування щодо страхування життя своїх громадян з числа учасників бойових дій. Зрозуміло, що для цього потрібен науково обґрунтований розрахунок фінансових ресурсів у бюджетах відповідного рівня. Проте сьогодні на території України є прецеденти: не приватні страхові компанії вже укладають договори страхування життя військовослужбовців (дійсних та потенційних учасників конфлікту). Зокрема, місцева влада впроваджує в страхування цієї категорії елементи муніципальної моделі страхування.

Основні нормативно-правові акти щодо пенсійного забезпечення учасників бойових дій містяться в Законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страху-

вання» та «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [18; 19; 20]; останній є основним законом щодо цієї теми.

До підзаконних нормативно-правових актів у сфері соціального захисту учасників бойових дій в Україні слід віднести акти Президента, центральних та регіональних органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування.

Це укази та розпорядження Президента, постанови уряду, накази міністерств і відомств, які займають у них особливе місце. Зокрема, йдеться про такі укази, які вийшли з 2014 року: «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України» [21], «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях» [22], «Про заохочення військовослужбовців – учасників анти-терористичної операції» [23] та ін.

До категорії підзаконних актів про соціальний захист учасників бойових дій в Україні також входить перелік рішень уряду щодо покращення їх соціального захисту, як-от: «Про затвердження Порядку надання статусу інваліда війни особам, які отримали інвалідність як внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення» [24], «Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях» та «Про жертви нацистських переслідувань» [25] тощо.

Загальним підсумком аналізу нормативно-правових актів, у тому числі галузевих, є те, що в державі створено формальну та впроваджену систему соціального захисту учасників бойових дій. Останні досягнення в регулюванні державного соціального захисту учасників бойових дій є для нас помітними.

На нашу думку, найбільш суттєвими є наступні. По-перше, це можливість грошової компенсації придбання житла учасниками бойових дій та членами їх сімей. По-друге, розглядається питання отримання статусу учасника бойових дій серед добровольців, що підкріплюється бажанням органів державної влади зняти соціальну напругу (не допустити її виникнення). Ці особи не входили до складу військових, правоохоронних органів, не регулювалися законодавством, не отримували соціальних виплат чи державних гарантій. Крім того, урядом держави ініційовано програму фізичної, медичної, психічної, соціальної та професійної реабілітації учасників АТО та тих, хто брав участь у здійсненні заходів безпеки з протидії російській агресії в Донецькій та Луганській областях, цю програму прийнято на термін до 2022 року [26; 27]. Значущість ініціативи підвищує її цільовий характер та включення комплексу заходів, спрямованих на підтримку морально-психологічного стану, вирішення нагальних питань щодо медичного обслуговування, психологічної допомоги, фізичної допомоги, професійної допомоги, фізичного виховання та спортивної реабілітації.

Під час дослідження нормативно-правового механізму, що регулює соціальний захист учасників бойових дій, виявлено низку проблемних моментів, які знаходяться за межами правового нормативного поля, зокрема щодо осіб, зниклих безвісти та військовополонених – учасників бойових дій, прийнятих стандартів соціально-психологічної реабілітації були відсутні.

Одним із серйозних недоліків нинішньої системи пріоритетності пільг учасників бойових дій є той факт, що більшість доступних пільг розподіляються не між всіма людьми.

Як наслідок, нинішня система пільг не здатна гарантувати гідний рівень життя військовослужбовцям. Тому, створення системи соціальних норм та гарантій для військових є принципово важливим, це створить умови для їх успішної самореалізації при збереженні мирного способу життя.

Актуальною залишається необхідність законодавчого врегулювання та розши-

рення діяльності волонтерських організацій. Гострим питанням є необхідність удосконалення законодавства з метою створення умов для реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій на рівні центральних та місцевих органів влади, а також залучення бізнесу, волонтерів, груп громадян та міжнародних організацій.

Актуальною залишається необхідність законодавчого врегулювання та розширення діяльності волонтерських організацій. Гострим питанням є необхідність удосконалення законодавства з метою створення умов для реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій на рівні як центральних, так і місцевих органів влади, а також залучення бізнес-ресурсів, волонтерів, громадськості, міжнародної спільноти.

Сьогоднішні положення свідчать, що військовослужбовці після закінчення служби в Збройних Силах стають цивільними особами і, таким чином, втрачають право на отримання військової допомоги.

У зв'язку з цим важливо надати демобілізованим військовослужбовцям можливість лікувати посттравматичні синдроми та інші захворювання, що виникли внаслідок військової служби, а не в цивільних умовах. Це дозволить їм надавати конкретну висококваліфіковану допомогу після закінчення терміну служби.

З удосконалення нормативно-правових механізмів державного управління у сфері соціального захисту учасників бойових дій, важливою складовою цієї роботи є залучення до законотворчої діяльності громадських та ветеранських організацій у своєму складі, спілок та інших соціальних партнерів. Як показує досвід, їх члени надзвичайно обізнані з усіма проблемними питаннями соціального захисту учасників бойових дій, а також готові пропонувати власні інноваційні підходи до вирішення питань.

Беззаперечно, що сфера соціального захисту учасників бойових дій набуває все більшого значення, її необхідно вдосконалювати, першочерговим завданням має бути вивчення передового зарубіжного досвіду та впровадження його в практичну та правову сфери в Україні.

Висновки. У рамках теоретико-правового аналізу правових засад соціального захисту учасників бойових дій в Україні каталогізовано нормативно-правові акти та класифіковано їх юридичну силу (законодавчі, підзаконні).

Згадуються останні досягнення у правовому регулюванні соціального захисту учасників бойових дій в Україні, зокрема врегулювання статусу волонтерів, можливості отримання грошової компенсації на придбання житла, а також ухвалення урядом державної програми щодо має на меті фізичну, медичну, психологічну та соціальну реабілітацію учасників бойових дій. Ці дії триватимуть до 2022 року. Зазначено кілька проблемних моментів позаправового та нор-

мативного характеру, зокрема, щодо зниклих безвісти та військовополонених – учасників конфлікту, відсутність загальноприйнятих протоколів психологічної та соціальної реабілітації учасників конфлікту. Показано необхідність розширення можливостей надання додаткових соціальних пільг учасникам конфлікту. Це можуть бути заходи, спрямовані на надання фінансової, соціальної, правової, психологічної допомоги громадянам, які перебувають або перебувають у зоні бойових дій, а також їх сім'ям; для вирішення питань матеріально-побутового забезпечення учасників бойових дій, а також сімей загиблих під час війни, надаються всі форми допомоги учасникам бойових дій, а також соціальна підтримка їхніх сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. В Україні кількість УБД і сімей загиблих може зрости до 5 мільйонів, – міністерка у справах ветеранів Лапутіна. *Новини Еспресо. espreso.tv*. URL: <https://espresso.tv/v-ukraini-kilkist-ubd-i-simey-zagiblikh-mozhe-zrosti-do-5-milyoniv-ministerka-u-spravakh-veteraniv-laputina>(дата звернення: 27.03.2023).
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 14 лют. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій : Закон України від 15.03.2022 р. № 2121-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII : станом на 5 лют. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
5. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
6. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 20 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
7. Житловий Кодекс: Кодекс України від 30.06.1983 р. № 5464-X : станом на 19 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
8. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III : станом на 23 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII : станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
10. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV : станом на 5 лют. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
11. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
12. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-IX : станом на 22 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
13. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист : Закон України від 24.03.1998 р. № 203/98-ВР : станом на 22 груд. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-вр#Text> (дата звернення: 27.03.2023).

14. Малюга Л. Ю. Соціальний захист інвалідів та постраждалих внаслідок катастрофи на ЧАЕС в Україні: навч. посіб. Київ : Алтера, 2016. 324 с. URL: https://www.academia.edu/36848554/Малюга_Л_Ю_Соціальний_захист_інвалідів_та_постраждалих_внаслідок_катастрофи_на_ЧАЕС_в_Україні_Навч_посіб_Л_Ю_Малюга_К_Алтерта_2016_326_с (дата звернення: 27.03.2023)
15. Наливайко Л. П. Трансформація державної освітньої політики в Україні в умовах євроінтеграції. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 31–36.
16. Гордієнко Є. П. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1. С. 117–125.
17. Наливайко, Л., Савченко, О. (2017). Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади. Київ : «Хай Тек Прес», 2017. 276 с.
18. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
19. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII : станом на 26 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
20. Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of Court Precedent in the System of Law of the European Union and in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Volume 22. Issue 6.
21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
22. Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 04.11.2014 р. : станом на 17 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0013525-14#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
23. Про заохочення військовослужбовців – учасників антитерористичної операції : Указ Президента України від 19.05.2014 р. № 480/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480/2014#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
24. Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях : Постанова Каб. Міністрів України від 08.09.2015 р. № 685 : станом на 14 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2015-п#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
25. Про жертви нацистських переслідувань : Закон України від 23.03.2000 р. № 1584-III : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-14#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
26. Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх зді : Постанова Каб. Міністрів України від 05.12.2018 р. № 1021 : станом на 15 трав. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-п#Text> (дата звернення: 27.03.2023).
27. Наливайко Л.Р., Олійник В.М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2019. 192 с.